

DEVELOPMENT OF CRITICAL THINKING IN THE EDUCATIONAL PROCESS AND ITS SIGNIFICANCE

TA'LIM JARAYONIDA TANQIDIY FIKRLASHNING RIVOJLANISHI VA UNING AHAMIYATI

Sayidova Mehrinoz O'ktamjon qizi

Andijon davlat texnika instituti

M-18-24 guruh magistranti

sayidovag4@gmail.com

+998 91 491 51 57

Annotatsiya: Maqola butunjaxon ta'lim jarayonida o'quvchilarning tanqidiy fikrlash malakalarining rivojlanishi va uning ahamiyati haqida so'z yuritadi. Tanqidiy fikrlash o'quvchilarning intellektual salohiyatini rivojlantirish, muammolarga mustaqil va chuqur yondashish, to'g'ri xulosa chiqarish va qaror qabul qilish qobiliyatlarini shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Maqolada tanqidiy fikrlashning ta'lim jarayoniga integratsiyasi, o'quvchilar tomonidan o'z nuqtai nazarlarini himoya qilish va tahliliy yondashuvlarni qo'llash bo'yicha yondashuvlar hamda zamonaviy ta'lim tizimida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun zarur bo'lgan didaktik metodlar tahlil qilinadi. Shuningdek, kelajakda darsliklarni yaratishda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun samarali yondashuvlar tavsiya etiladi.

Annotation: The article talks about the development of students' critical thinking skills and its importance in the global education process. Critical thinking plays an important role in the development of students' intellectual potential, an independent and deep approach to problems, the formation of the ability to draw correct conclusions and make decisions. The article analyzes the integration of critical thinking into the educational process, the approaches of students to defend their points of view and use analytical approaches, and the didactic methods necessary for the development of critical thinking in the modern education system. Also, effective approaches to develop critical thinking in the creation of future textbooks are recommended.

Аннотация: В статье говорится о развитии у студентов навыков критического мышления и его значении в мировом образовательном процессе. Критическое мышление играет важную роль в развитии интеллектуального потенциала учащихся, самостоятельного и глубокого подхода к проблемам, формировании умения делать правильные выводы и принимать решения. В статье анализируются интеграция критического мышления в учебный процесс, подходы студентов к защите своей точки зрения и использованию

аналитических подходов, а также дидактические методы, необходимые для развития критического мышления в современной системе образования. Также рекомендованы эффективные подходы по развитию критического мышления при создании будущих учебников.

Kalit so'zlar: *tanqidiy fikrlash, ta'lim jarayoni, o'quvchilar, tahliliy yondashuv, mustaqil fikrlash, didaktik metodlar, zamonaviy ta'lim, intellektual salohiyat.*

Key words: *critical thinking, educational process, students, analytical approach, independent thinking, didactic methods, modern education, intellectual potential.*

Ключевые слова: *критическое мышление, учебный процесс, студенты, аналитический подход, самостоятельность мышление, дидактические методы, современное образование, интеллектуальный потенциал.*

Farobiy "Fozil odamlar shahri" asarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishni juda muhim deb hisoblaydi. Unga ko'ra, haqiqiy bilimga erishish uchun odamlar mustaqil fikrlashlari, dalillarni sinchiklab tekshirishlari va turli fikrlarni tahlil qilishlari kerak. Farobiyning fikricha, ideal jamiyatda har bir fuqaro o'z fikrini asosli va mantiqan izchil tarzda ifoda eta olishi zarur. Shuningdek, u insonlarni dogmatik fikrlashdan voz kechishga, shubhalanish va izlanishga undaydi. Farobiy tanqidiy fikrlashni insonning intellektual rivojlanishida asosiy omil sifatida ko'radi va bu orqali jamiyatning umumiy taraqqiyotiga hissa qo'shishni maqsad qilgan [1, 2].

Zamonamiz olimlaridan S.S.G'ulomov o'z tadqiqotlarida tanqidiy fikrlash uchun "dalillarni eslab qolish va g'oyalarni isbotlash" deb ta'rif beradi. O.S.Dadabolayeva esa o'zining "Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini shakllantirish mexanizmlari" nomli tadqiqot ishida tanqidiy fikrlash haqida "Tanqidiy fikrlash - o'quvchining o'qituvchi rahbarligida mustaqil bilim olishi natijasida talabaning yanada rivojlangan shaxsi shakllanadi." -deb ta'kidlaydi.

Zamonaviy olimlar qatorida Jon Dyui, Lyudvig Vitgenshteyn va Jan Piagetlar ham o'z hissalarini qo'shishgan. Tanqidiy fikrlash qobiliyatlari 1960-yillarda Robert Ennis tomonidan amalga oshirilgan ishlar orqali rivojlangan, keyinchalik ular maktablarda o'qitilgan va ish joyida qo'llanilgan. Ennis tanqidiy fikrlashni orttirilgan iste'dod sifatida ta'kidladi, undan ko'rsatmalar va amaliyot bilan ish joyida foydalanish mumkin.

Turkiyalik olimlar, Özkaya, Ö.Miraç; S.Nuriye, larning fikricha Tanqidiy fikrlash - bu odamlar bugungi dunyoda omon qolish va rivojlanish uchun zarur bo'lgan mahoratdir. Rivojlanayotgan dunyoga shaxslarni tayyorlash uchun har bir fan sohasida tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini o'rgatish muhimdir. Shuning uchun bu ko'nikmaga o'rgatish uchun avvalo bu ko'nikmaning rivojlanishiga to'sqinlik qilishi mumkin bo'lgan tanqidiy fikrlash to'siqlarini aniqlash kerak. Tanqidiy fikrlashga xalaqit

beradigan to'siqlarni bartaraf etish tanqidiy fikrlashni rivojlantirish va qo'llashni osonlashtirishi mumkin.

“Tanqidiy fikrlash - bu o'z fikrini yaxshilash uchun fikr yuritayotganda fikrlash haqida o'ylashdir.” (V.P.Richard).

V.R.Ruggieroning ta'kidlashicha sinfda “tanqidiy fikrlash” iborasi o'qituvchilar tomonidan tez-tez qo'llaniladi. Insonning fikrlash qobiliyatini oshirish uchun tanqidiy fikrlash “fikrlash haqida fikr yuritish san'ati” deb nomlanadi. Albatta, qiyinchilik sinf ichida ham, undan tashqarida ham tanqidiy fikrlashni rag'batlantiradigan o'quv sharoitlarini loyihalashda. Kattalar tanqidiy fikrlashni o'rganish va amaliyotda qo'llash orqali o'z bilimlarini qabul qilish va nazorat qilish imkoniyatiga ega. Tanqidiy fikrlaydigan kattalar o'quv muhitiga boshqacha qarashadi. Tanqidiy fikrlash usullaridan foydalanadigan o'quvchilar odatda dars materialiga yanada aniqroq va samaraliroq yondashadilar, ko'proq talabchan savollar beradilar va o'quv jarayoniga faolroq kirishadilar. Ushbu tanqidiy fikrlash jarayoni maktabdan keyin ish joyida davom etadi.

R. Ennis ko'p yillik o'rganish, tahlil qilish, ko'rsatma va amaliyot orqali tanqidiy fikrlash “nimaga ishonish yoki nima qilish kerakligini hal qilishga qaratilgan” degan xulosaga keldi. Maqsadli tanlab olish strategiyasi asosida tahlil uchun umumiy va ijod maktablarning keng qo'llaniladigan darsliklari tanlandi. Har bir maktab turidan kamida beshta darslik tanlab olinib, ular 6-12-sinflarni qamrab oladi. Tanlov jarayonida joriy o'qitish amaliyotiga moslikni ta'minlash maqsadida oxirgi besh yil ichida nashr etilgan darsliklarga e'tibor qaratildi. Shuningdek chet el adabiyotlarida tanqidiy fikrlashning ahamiyat va jarayoni haqida yuritilgan fikrlar o'rganib chiqilib, misollar keltiriladi.

Ma'lumotlar sifatli tematik tahlil va kontent chastotasi tahlili yordamida qayta ko'rib chiqiladi. Tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish uchun taqdim etilgan materiallar o'xshashligi va farqlari aniqlanadi hamda natijalar ijodiy va umumta'lim maktablari bo'yicha qiyoslanadi.

Tadqiqot natijalari ingliz tili darsliklarida tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini yaxshiroq integratsiyalash imkoniyatlarini aniqlashga qaratilgan bo'lib, ayniqsa, umumta'lim maktablari uchun samarali tavsiyalar berishga qaratilgan.

TAHLILLAR VA NATIJALAR

Tanqidiy fikrlash va g'oya, tajribalar xilma-xilligini o'rganish pedagoglar tomonidan tushunilgan va qadrlangandagina amalga oshiriladi. Tanqidiy fikrlash “yagona to'g'ri javob” mentalitetini qabul qilish jarayonida yuzaga kelmaydi. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish oson ish emas. Muayyan yoshda bajarilib, unutilib ketadigan vazifa emas. Shu bilan birga, tanqidiy fikrlash uchun mukammal yo'l yo'q. Ammo tanqidiy fikrlovchilar uchun uning shakllanishiga yordam beradigan bir qator o'ziga xos ta'lim shartlari mavjud:

- tanqidiy fikrlash tajribasini egallash uchun vaqt va imkoniyat berish;

- o'quvchi va yoshlarga fikr yuritish imkoniyatini berish;
- turli g'oyalar va fikrlarni qabul qilish;
- ta'lim jarayonida o'quvchilarning faolligini ta'minlash;
- o'quvchilarni kulmaslikka ishontirish kerak;
- har bir o'quvchi-yoshning tanqidiy fikrlash qobiliyatiga ishonch hissini shakllantirish;
- tanqidiy fikrlashning yuzaga kelishini qadrlash kerak. Shu munosabat bilan o'quvchilar:
 - o'ziga ishonchni qozonish va o'z fikr va g'oyalari qadrini tushunishi lozim;
 - o'quv jarayonida faol ishtirok etishi;
 - turli fikrlarni diqqat bilan tinglashi;
 - u o'z "hukm"larini rivojlantirishga va ulardan qaytishga tayyor bo'lishi kerak.

Rasmiy ta'limdan tashqari, ota-onalar va tarbiyachilar ham tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda rol o'ynashi mumkin. Bolalarni savol berishga, ma'lumotni baholashga va turli nuqtai nazarlarni ko'rib chiqishga undash ularga tanqidiy fikrlashda mustahkam poydevor yaratishga yordam beradi. Tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish bugungi shiddat bilan o'zgarib borayotgan dunyoda o'zbekistonlik yoshlarning muvaffaqiyati uchun muhim ahamiyatga ega. O'zbekiston ta'lim va kundalik hayotda ushbu mahoratni birinchi o'ringa qo'yish orqali o'z fuqarolarining kelajakda duch kelishi mumkin bo'lgan har qanday qiyinchiliklarga tayyor bo'lishini ta'minlashi mumkin.

Shuni ta'kidlash kerakki, tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish standartlashtirilgan testlardan butunlay voz kechishni anglatmaydi. Aksincha, bu diqqatni eslab qolishdan o'quvchilarga sinfdan tashqarida ham xizmat qiladigan tahliliy ko'nikmalarni rivojlantirishga o'tkazishni anglatadi.

Loyihaga asoslangan ta'limdan tashqari, tanqidiy fikrlash nafaqat analitik fikrlash bilan bog'liq bo'lgan an'anaviy fanlargagina emas, balki barcha fanlarga kiritilishi kerak. Masalan, adabiyot va tarix darslari o'quvchilarga ma'lumotni tahlil qilish va izohlashni o'rgatish, dalillarga asoslangan holda o'z fikrlarini shakllantirish mumkin.

Ota-onalar va tarbiyachilar ham tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda rol o'ynashi mumkin. Bolalarni savol berishga, ma'lumotni baholashga va turli nuqtai nazarlarni ko'rib chiqishga undash ularga tanqidiy fikrlashda mustahkam poydevor yaratishga yordam beradi.

Kattalar uchun tanqidiy fikrlashning shaxsiy afzalliklaridan tashqari - ko'proq imkoniyat, yaxshi ish bilan ta'minlash, ko'proq daromad - butun aholi ijodiy va chuqur fikr yurita olsa, jamiyat foyda keltiradi. Peskatorning ta'kidlashicha, "ijtimoiy o'zgarishlar ro'y berishi uchun fuqarolar nafaqat o'qiganlari va ko'rganlari haqida

tanqidiy fikr yuritishlari kerak, balki ular dunyoni o'zgartirishga ham munosabat bildirishlari kerak". O'qitilgan tanqidiy

fikrlovchilar ma'lumotni nominal qiymatda qabul qilish o'rniga, muammoning kattaroq oqibatlarini tekshirishlari mumkin. Media savodxonligi bo'yicha ta'lim milliy assotsiatsiyasi o'quvchilarni "biz qabul qiladigan va yaratadigan xabarlar haqida faol so'rov va tanqidiy fikrlash" bilan shug'ullanishga undaydigan aniq tanqidiy so'rov ta'limini ta'kidlaydi. Tanqidiy fikrlash qobiliyatlari o'z-o'zidan yoki mehnatsiz rivojlanmaydi; o'quvchilarni chuqur fikrlashni rivojlantirish uchun nazorat ostida, qasddan va takroriy ta'sir qilish va amaliyotga ta'sir qilish kerak.

Insonning o'sishiga hissa qo'shadigan jarayon bu ta'lim bo'lib, bu odamlar uchun eng asosiy zaruratdir. Bolaning tafakkurini rivojlantirish maktablarning asosiy maqsadi bo'lishi kerak, bu shunchaki qo'shimcha mahsulot emas, balki u umuman sodir bo'ladi. Bu tafakkur maktabi uzoq vaqtdan beri mavjud. O'quvchilarga malakali ta'lim orqali nimani va qanday o'rganish usulini ko'rsatish kerak. O'quvchilar o'rganganlarini va o'rganish strategiyalarini baholaganda, tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini namoyish etadilar.

Yaxshi ma'lumotga ega o'quvchilarni yoki mazmunli, foydali, chiroyli va kuchli tushunchalarni tushunadigan o'quvchilarni shakllantirish ta'limning asosiy maqsadlaridan biridir. Yana biri, tanqidiy va tahliliy fikrlashga intiladigan va o'rganganlarini o'z hayotini, shuningdek, jamiyati, madaniyati va tsivilizatsiyasini yaxshilash uchun qo'llaydigan o'quvchilarni rivojlantirishdir.

Har bir o'quvchi tanqidiy fikrlash qobiliyatiga ega bo'lishi kerak va ular hech qachon hech narsani o'z-o'zidan qabul qilmasligi kerak. Ammo qanday qilib o'quvchilarni tanqidiy fikrlashga o'rgatish mumkin? Tanqidiy fikrlashni o'rgatishning ko'plab tuzilmalari mavjud: Biz o'qitadigan har bir fanga tanqidiy fikrlashni kiritishimiz, uni alohida kurs yoki bo'lim sifatida o'qitishimiz yoki gibril yondashuvni qo'llashimiz mumkin. Tanqidiy fikrlash munosabatlari, qobiliyatlari va bilimlarini o'rgatadigan materiallar, ayniqsa, alohida kurs yoki bo'limning dastlabki yondashuvi uchun zarurdir. Kamchilik shundaki, dastur yoki materiallar o'rgatadigan narsalarni o'quv rejasida ko'p qo'llash mumkin emas. Ikkinchi strategiya, infuzion, tanqidiy fikrlashni barcha fanlarning asosiy komponenti sifatida o'rgatish uchun chaqiradi.

Horun Ar-Rashidning aytishicha, tanqidiy fikrlash qobiliyati akademik sharoitlarda, professional sharoitlarda va kundalik hayotda keng qadrlanadi. Bu ma'lumotni baholash, da'volarni baholash va faktlar va mantiq bilan tasdiqlangan oqilona xulosalar chiqarish qobiliyatidir. Tanqidiy fikrlash qobiliyatiga ega bo'lgan odamlar aniqroq muloqot qilishlari, noto'g'ri va noto'g'ri fikrlarni ochib berishlari va murakkab muammolarni hal qilishlari mumkin. Ushbu postda biz sinfda tanqidiy fikrlashning ahamiyati va bu o'quvchilarning o'quv faoliyatiga qanday ta'sir qilishi haqida gapiramiz.

Bizning fikrimizcha, tanqidiy fikrlash – bu ma'lumotlarni mantiqiy tahlil qilish, dalillarning haqqoniyligini baholash, qarama-qarshi fikrlarni o'rganish, shuningdek, asosli va aniq xulosalar chiqarish orqali mustaqil fikrlab qaror qabul qila olish jarayonidir.

Ko'p sabablarga ko'ra, tanqidiy fikrlash ta'limda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Bu bolalarda avtonom fikrlash, o'ylangan qarorlar qabul qilish va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga birinchi yordam beradi. Tanqidiy fikrlash o'quvchilarga bugungi murakkab va tez o'zgaruvchan dunyoda kelajakda duch kelishi mumkin bo'lgan qiyinchiliklarni engishda yordam beradigan muhim qobiliyatdir.

Ikkinchidan, muvaffaqiyatli akademik ko'rsatkichlar tanqidiy fikrlashga bog'liq. Bu o'quvchilarga ma'lumotlarni tushunish va tahlil qilish, dalillarni baholash va faktlar va mantiqqa asoslangan yaxshi ma'lumotli xulosalar chiqarishda yordam beradi. Tanqidiy fikrlaydigan o'quvchilar o'qishlarida muvaffaqiyat qozonishlari va akademik muvaffaqiyatlarga erishishlari mumkin.

Uchinchidan, doimiy ravishda o'rganish tanqidiy fikrlashdan foydalanishni talab qiladi. U bolalarga ma'lumotni qidirish va tahlil qilishni o'rgatadi, ularni savol berishga undaydi va ularda bilimga chanqoqlikni kuchaytiradi. Tanqidiy fikrlash qobiliyatiga ega bo'lgan o'quvchilar butun umri davomida bilim olishga qiziqib, jamiyatda faol bo'lishadi. Ta'lim orqali o'rgatilishi mumkin bo'lgan ko'nikma tanqidiy fikrlashdir. Sinfda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun ba'zi strategiyalar keltirib o'tamiz:

O'quvchilar o'rtasida savol-javobni targ'ib qilish: Tanqidiy fikrlashning asosiy tarkibiy qismi bu savol berishdir. O'qituvchilar savollar berishga undash orqali o'quvchilarga tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda yordam berishi mumkin. Tahlil va baholashni talab qiladigan ochiq savollardan foydalanish o'qituvchilar tomonidan rag'batlantirilishi mumkin. Bu orqali o'quvchilar axborot tahlili va argumentlarni baholash bo'yicha bilimga ega bo'ladilar.

O'quvchilarni ma'lumotni baholashga o'rgatish: Tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishning muhim tarkibiy qismi o'quvchilarga ma'lumotni qanday baholashni o'rgatishdir. O'quvchilar axborot manbalarining obro'-e'tibori va ishonchliligini qanday baholashni tushunishlari muhimdir. Bu argumentlardagi noto'g'ri fikr va mantiqiy xatolarni qanday aniqlashni, shuningdek, haqiqatni fikrdan qanday ajratishni bilishni o'z ichiga oladi.

O'quvchilarni axborotni tahlil qilishga o'rgatish: Murakkab materialni uning tarkibiy elementlariga bo'lish va ularni tahlil qilish axborot tahlilining tanqidiy fikrlash qobiliyatini tashkil etadi. O'quvchilariga matnlar, filmlar va rasmlarni o'z ichiga olgan bir nechta manbalardan ma'lumotlarni o'rganish imkoniyatini berish orqali o'qituvchilar o'z o'quvchilariga ushbu iste'dodni rivojlantirishda yordam berishlari mumkin.

O'quvchilaringizda ijodiy fikrlashni rivojlantirish, chunki bu tanqidiy fikrlashning muhim tarkibiy qismidir. O'quvchilarga yangi g'oyalar bilan chiqish va muammolarga ijodiy echim topish imkoniyatini berish orqali o'qituvchilar bolalarni ijodiy fikrlashga ilhomlantirishi mumkin. O'quvchilar muammolarni hal qilishda tajribaga ega bo'ladilar va natijada muammolarga turli nuqtai nazardan yondashishni o'rganadilar.

Odamlarga fikr yuritish imkoniyatini berish juda muhim, chunki bu ularga tanqidiy fikrlashga yordam beradi. O'qituvchilar o'quvchilarga o'z o'rganishlarini baholash va tajribalarini aks ettirish imkoniyatini berishlari mumkin. O'quvchilar tanqidiy fikrlash uchun muhim bo'lgan metakognitiv qobiliyatlarga ega bo'ladilar.

O'quvchilarga yaxshi gapirishni o'rgatish: Tanqidiy fikrlash yaxshi muloqotni talab qiladi. O'quvchilariga o'z fikrlari va dalillarini og'zaki va yozma ravishda etkazish imkoniyatini berish orqali o'qituvchilar o'z o'quvchilariga muvaffaqiyatli muloqot qilishni o'rganishlariga yordam berishlari mumkin. O'quvchilar buning natijasida muloqot qilish ko'nikmalari va o'z fikrlarini mantiqiy va aniq ifodalash qobiliyatiga ega bo'ladilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Abu nasr farobiy —Fozil odamlar shaxrill tarjimonlar Abdusodiq Irisov, Mahkam Mahmudov, Urfon Otajon. Mas'ul muharrirlar M.Xayrullaev, M.Jakbarov. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2016. – 320 b.
2. A.Hayitov, S.Azizova Abu Nasr Farobiyning “Fozil odamlar shahri” asari - bugungi kun yoshlarining ma'naviyat maktabi sifatida
3. D.R. Garrison, H. Kanuka; Blended learning: Uncovering its transformative potential in higher education, The Internet and Higher Education, Volume 7, Issue 2, 2nd Quarter 2004, Pages 95-105
4. Hove, G. Developing critical thinking skills in the high school English classroom. Unpublished Master dissertation, Menominee, WI: The Graduate School University of Wisconsin-Stout. 2011
5. M. Karakoç, The Significance of Critical Thinking Ability in terms of Education, İstanbul Aydın University Institute of Social Sciences, Turkey
6. Md. Harun Ar- Rashid., The role of education in the tourism sector, Library & information management academic blog., 11, 2023
7. Nada J. Alsaleh Teaching Critical Thinking Skills: Literature Review, Turkish Online Journal of Educational Technology - TOJET, v19 n1 p21-39 Jan 2020
8. Nishonov A, Xaydarov B., Nuriddinov B. va boshqalar. Baholash usullari. O'quv qo'llanma. T., 2003. 190 bet.
9. O. Dadabolayeva. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini shakllantirish mexanizmlari
10. Özkaya, Ö. Miraç; S. Nuriye. Öğretim Etkinliklerinin Öğrencilerin Sınıf-İçi

Eleştirel Düşünme Engellerinin Kaldırılmasına Etkisi

11. Pescatore, C. Current events as empowering literacy: For English and social studies teachers. *Journal of Adolescent & Adult Literacy*, 51(4), 326-339.
12. Podlasiy I.P. *Pedagogika. Yangi kurs. Kitob 1. M.*, «Vlados», 2000. 79 b.
13. Qobdabay Qabdirazaqyli: Abay pyedagogikasi — tərbiye iliminin tynig'i
14. R.H. Ennis, *Critical Thinking*. Upper Saddle River, NJ: Prentice-Hall 1996
15. R.H. Ennis. Applying soundness standards to qualified reasoning. *Informal Logic*, 24, 1, 23-39. 2004